

МЕХАНІЗМ ПОЧУТТІВ – ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ОРГАН ЛЮДИНИ

Віктор КЛИМЕНКО

Copyright © 2004

Ще на початку ХХ століття професор Новоросійського (Одеського) університету М.М. Ланге дійшов висновку, що почуття посідають у психології місце Попелюшки – нелюбимої, пригніченої і повсякчас пограбованої на користь старших сестер – “розуму” і “волі”. Хоча з того часу у психології почуттів багато що зроблено, але вони і досі не стали “принцесою” – квінтесенцією процесу психічного розвитку людини. У наш час трагедія з поняттям почуття полягає в тому, що їх часто підміняють поняттям емоції, хоча між ними існує прірва [1; 3; 8].

Почуття народжуються щоразу, коли людина стикається з новим, невідомим, незвичним. І народжуються тому, що між людиною і предметом (особою, твариною, іграшкою) встановлюється контакт і виникає канал зв'язку. Каналом щось повинно рухатися, хоча б туди й назад. А рухається ним енергія та інформація або, іншими словами, інформаційно-енергетичний потенціал.

Почуття народжуються через рух інформаційно-енергетичного потенціалу, а результатом цього руху є переживання явищ і предметів навколо нас. Це означає, що почуття – це переживання порівнювань та оцінювань того, що було колись відображене. Це також – минула дія, котра виконується подумки, або перебирання думок та образів минулих подій задля того, щоб освіжити й оновити їх у собі.

Енергія прибуває – людині приємно, вона прагне до цього цілющого її джерела; енергія “спалюється” – її охоплює

жах, їй неприємно, болісно, тому вона намагається уникати таких взаємин, які призводять до витрати енергії, і всіляко хоче зберегти свій приємний стан.

Почуття – це психічні стани і процеси, які відображають: 1) усе, що оточує людину; 2) її суб'єктивне переживання подій і ставлення до них; 3) порівняння та оцінку довкілля – предметів, явищ, подій, людей і самих себе.

Мета роботи – вивчити особливості перетворення чуттєво-інтуїтивного відображення та обґрунтувати систему дій механізму функціонування почуттів.

Гіпотеза – дослідження полягало у припущенні, що перетворення відображення здійснюється системою сенсорних, перцептивних, дихотомічних та комбінаторних дій, внаслідок чого: а) зароджується почуття – відповідно до властивостей предмета, або стану людини, б) здійснюється його оцінювання, а тому в) приймається рішення діяти так чи так.

Попередні орієнтири.

Механізм творчості – сукупність дій, рухів, котрі генерують думки, почуття, уяву та психомоторику для збирання, опрацювання інформації, або виконання роботи.

Механізм почуттів – орган людини, а не її тіла. Та, на відміну від анатомічних органів тіла, цей **орган – морфологічний**, тому що: а) не має постійної просторової локалізації і працює поза тілом, б) не пов'язаний з роботою конкретних органів відчуття та інших систем тіла; в) створюється за життя і є продуктом

активності людини; г) функціонує так само, як і анатомічні органи, але відрізняється від останніх тим, що для нього не існує меж дозволеного йому природою – ні фізіологічних, ані анатомічних, тому і важко передбачити межу його можливостей [3; 5; 7].

До складу чуттєво-інтуїтивного відображення почуття входять сенсорні, перцептивні, дихотомічні, трихотомічні та комбінаторні дії. **Ці дії – процеси вирішення задач, наслідком яких стають: а) усвідомлені властивості предметів і явищ, їх образи, б) поділ образу на фон і фігуру, в) поділ відображеного на три частини, і нарешті, г) комбінації взаємно зумовленого підпорядкування складових у динамічній цілісності механізму почуттів.** Іноді ці дії розглядають окремо одна від одної і без зв'язків між ними. Ми маємо на меті дослідити їх як цілісність, котра об'єднує всі п'ять відчуттів, які процесно описуються формулою: *людина ↔ чуттєво-інтуїтивне відображення ↔ предмет.*

1. Сенсорні дії вирізняють чуттєві якості предмета з їх загалу, інформація про які надходять з допомогою більш ніж одного мільярда каналів з довкілля; працюють мимовільно і здійснюють зв'язок з предметом безперервно; охоплюють останній не цілісно і не у його неосяжності, а торкаються лише *окремих його властивостей, явищ*; відображають сутність предметів у відношеннях з іншими об'єктами, фіксуючи їх подібність чи відмінність.

Оскільки властивості предметів бувають найзагальнішими і специфічними, головними і неголовними, необхідними і випадковими, зовнішніми і внутрішніми, то вони і визначають спрямованість свідомості, намір і ціль відображення. Атрибутивною властивістю предметів є їх **гармонія** – внутрішня і зовнішня упорядкованість, узгодженість частин і цілого, їх цілісність. **Інтенція** творчої людини спрямовує її на взаємини з гармонійними предметами, а у дисгармонійних схильна відновлювати втрачену

гармонію. Предмети, що мають у собі пропорцію “золотого перерізу”, викликають позитивні почуття. Коли предмет позбувається цієї властивості, то втрачає також свою сутність, яка опосередковано її виражала, а людина переживає почуття відрази, огиди і навіть ворожнечі.

За яким принципом здійснює жива істота добір корисної для життя і творчості інформації, закладеної у відчуттях?

Існують психічні механізми для виявлення і вбирання у себе потоків інформації, причому повідомлення, невідповідні життєвим намірам (інтенціям) живої істоти, відкидаються. Завдання селекції інформації виконують механізми живої істоти, котрі працюють на порівняння й оцінювання відображення станів:

а) біологічних констант, що зберігають одне і теж точно зумовлене природою значення у процесі активності як **показники біологічної пам'яті**;

б) справжнього дефіциту в гомеостазі і порушеній саморегуляції життєдіяльності – **суб'єктивні переживання нестачі (інтенції)**;

в) неузгодженості між ними, яка визначає величину нестачі живої істоти і потім задіює детектор нагальної потреби – живий “прилад”, який виявляє предмети і явища, що заповнюють нестачу-недолік і повертають їй комфортний стан.

Ці зіставлення й оцінки виражаються формулою:

$$\Delta w = Iw - (\pm Sw),$$

де, Istwert (Iw) – потребовий стан гомеостазу живої істоти;

Solwert (Sw) – фактичний стан гомеостазу в той же момент;

Δw – величина неузгодженості заміряється відповідними рецепторами, сигналізує каналами зворотного зв'язку і визначає величину нестачі.

Відтак детектор нестачі живої істоти вилловлює з нескінченного потоку впливів матеріал, здатний усунути дефіцит гомеостазу. Матеріал – це не тільки руда і шихта, що мають покипіти визначений час при визначеній температурі, щоб виплавився необхідний метал. Це – грядка,

у ґрунті якої у **потрібній пропорції** змішані гумус і мінеральні солі та додано точно в термін, але не більше, ніж треба, води, щоб піднявся потужний й охоче плодючий розвиток організму. Нестача виловлює те, що зліквідовує життєві дефіцити організму та забезпечує його інформацією.

Органи почуттів людини здійснюють функції фільтрів енергії й інформації. Детектор гармонії функціонує за принципом порівнювання й оцінювання властивостей предметів і явищ, що здатні задовольнити нестачу. Прийняття чи неприйняття повідомлення регулюється спеціальними критеріями – мірками або сенсорними еталонами. Користаючись останніми людина (природно чи інтуїтивно) послідовно вирішує сенсорну задачу у двоїчній системі: “так” – “ні”. “Так” – стан гармонії предметів і явищ, що оточують її з усіх боків; “ні” – дисгармонія, яка викликає дискомфорт і дефіцит у гомеостазі, що порушує саморегуляцію життєдіяльності.

Детектор гармонії – це інструмент механізму творчості. Він нібито виплавлений з досвіду життя людини на Землі, а відтак походить з **досвіду оволодіння матеріалом** (у музиканта – свій, у математика – також свій, у біолога – тим більше свій матеріал). Отож він немислимий без конкретного матеріалу, адже останній становить його основу. Напрошується висновок, що детектор гармонії – спеціалізований. Але ми стверджуємо: творець не має специфіки, у нього є механізм, якому байдуже, з яким матеріалом діяти. Звідси запитання: як може бути творець універсальним, якщо його головна робоча деталь – детектор гармонії – спеціалізована? І справді: якщо людина все життя присвятила створенню музики, то її детектор музичної гармонії за логікою речей стає налаштованим на звичну музичну пам'ять-думку? А математик, виходить, повинен жити-рахувати?..

Детектор гармонії виконує функцію рецептора – живого приладу, що перетворює енергію зовнішнього впливу на факт психіки і свідомості людини. Якщо

сприйнятий матеріал не знайомий, то спрацьовує детектор гармонії. І як красиво діє! Адже детектор гармонії – **це інструмент, що дозволяє знаходити серед відомого невідоме, тобто виявляти задачу, не думаючи**. При цьому під час розв'язання цієї задачі творча особа **зливається** з матеріалом.

Отже, сенсорна дія генетично первинна, оскільки працює там, де ще немає сприймання та усвідомлення предмета, а є лише виокремлення його властивостей. Сенсорна система людини – винятково елементарна і дуже висока, тому що забезпечує її теоретичну активність. Воднораз підсвідома сфера сенсоріки здатна до **операцій аналізу, ремінісценції, інтуїції, тому і запозичує у свідомості вміння читати тексти** (парадокс 25 кадру в кінематографі з метою реклами як підсвідомого відображення певних закликів), розуміти їх, регулювати дії і вчинки. Під порогом свідомості у сенсорній сфері людини перетворюються і доповнюються деталями образи, яких бракує в оригіналах і в такий спосіб з хаотично розпорошених елементів створюється цілісність.

2. Перцептивні дії. Перцепція – утворення інтегральних, не пов'язаних з окремим органом чуття, образів предметів і явищ. Ці образи утворюються через усвідомлення їх цілісності, структурності, предметності, константності, а також через здатність до апперцепції. Остання створює доміанти, прагнення і спонуки – образи наших дій і поведінки в майбутньому.

Безперечною реальністю є те, що відображається. Це не сума відчуттів, а деяка цілісність – предмети, явища, процеси, стани предметів, людей і відносин між ними. А якщо до суми відчуттів додати ще й потік інформації, що відображає стан тіла, всієї людини (до речі в оптимальному стані сигналізація зсередини мінімальна, а зі збільшенням відхилення від норми її обсяг та інтенсивність зростає), то стає важкозрозумілим те, як ці два образи взаємодіють і як ми не втра-

чаємо при цьому можливості жити і доцільно діяти.

Через перцепцію зароджуються цілісні образи предмета. Людина нібито “обмацує, обстежує і розпізнає” предмет і створює його образ. Форма з предмета, так би мовити, “вилучається”, щоб одразу ж, без зайвого зволікання, віднести створений образ до самого предмета. Предметне ж значення – зміст образу, поєднуючись із надбанням людини, порівнюється з іншими образами, що дає підстави для тлумачення-розкриття сутності предмета, кращого його розуміння. Предмет стає для нас визначеним і закріпленим у формі образу. Відтак людина тут: 1) розкриває чуттєві дані у предметі; 2) розбудовує сукупність цих властивостей у певну цілісність – образ; 3) встановлює для себе значення і сенс відображеного предмета; 4) здійснює оцінювання на підставі чого й 5) приймається рішення діяти так чи так [1; 2; 6].

3. Дихотомії образу. Питання дихотомії під час побудови образу вже давно розглядається психологами як здатність людини поза свідомістю здійснювати поділ сприйнятого на “фігуру” і “тло”. Логіка теж користується дихотомією, коли ділить одне поняття на два видових, які суперечать одне одному (поняття А ділять на поняття Б і не-Б). Здатність неусвідомлено розділяти на дві частини будь-яке сприйняття на образ предмета і його тло, тобто на дві частини, які суперечать одна одній, людина використовує постійно.

Дихотомія сприйняття пов’язана із законами структурування та усвідомлення сенсу образу. Розмежовані в образі “фігура” і “тло” відрізняються одне від одного: тло є невизначеним і нічим не обмеженим змістом; фігура ж обмежена і константна, нібито рельєфна, тому більш предметна і насичена змістом, який має цінність для людини. Навіть величина порогу різниці на фігурі більша, ніж у тла.

Завдяки здатності до дихотомії ми бачимо предмети, а не проміжки між ними, тобто тло, або те, що їх облямовує. Але це не означає, що тло і фігура не

можуть мінятися місцями: почуттєвий зміст сприйняття може перебудовуватися відповідно до тих цілей і значень, які людина в них вбачає. Перебіг тла на фігуру і навпаки істотно впливає не лише на зміст почуттів, а й на мотивацію дій і вчинків людини. Осмислити сприйняття означає усвідомити предмет, що у ньому відображено, і водночас виділено те, що не є цим предметом, себто тлом.

Наочно дихотомія виражається геометричним символом – монадою (*див. рис.*).

Образ монади – це коло, поділене на дві частини, кожна з яких плавно переходить у свою протилежність. У площині кожної частини монади (чорної і білої) розташовані маленькі кільця протилежного до тла кольору: на білому тлі – чорне кільце, на чорному – біле. Монада – геометричний символ, що виражає дві глибокі істини – сенс добра і зла, які завжди поряд й одне без одного не існують. Що, окрім цього, ще символізує монада?

1. Вона асиметрична – у неї є правий і лівий боки-протилежності.

2. Кружечки на монаді, очевидно, нагадують, що немає *зла*, яке б не містило зародку добра, і що будь-яке добро має нести у собі зародок своєї протилежності – *зла*. Немає відомого, яке б не стикалося з невідомим, темним. Немає краси, яка була б позбавлена елементів потворного, як і не існує самотійно потворності. Треба пам’ятати, що немає нічого абсолютного – ані білого, ані чорного, а є відтінки сірого: усе є в усьому.

3. Кожен предмет, процес, явище або їх системи – цілісності, що містять протилежності, і в кожній з них – зародок іншої протилежності. Тому вони взаємодіють, кожна справляє вплив на іншу, відображається, “висвічується” у протилежній і завдяки цьому розвивається у свою протилежність.

У почуттях також відображаються протилежності. Зовнішні протилежності

– це полюси певної цілісності, які передбачають і заперечують одна одну, але існують відносно самостійно. Наприклад, система “людина – природа”, “людина – ноосфера”, “людина – людина” тощо. Кожний елемент тут містить свою протилежність, хоча вони і розмежовуються простором і часом. Внутрішні протилежності, заперечуючи одна одну, перебувають у стані взаємопроникнення. Вони існують усередині людини в неподільній фізичній цілісності, скажімо, права і ліва півкуля головного мозку.

Якщо людина усвідомить протилежності у предметах і явищах, то здатна діяти у злагоді з їх природними закономірностями (законами міри). Коли в особи протилежності перебувають у стані гармонії, то вона почуває душевну і тілесну гармонію. Якщо ж закони міри, хоча б однієї з протилежностей, порушуються (наприклад, одна з півкуль мозку домінує), тоді людина перебуває у стані напруження, переживає дискомфорт і сама перешкоджає зреалізуванню свого творчого потенціалу. Але асиметрією мозку внутрішні суперечності не вичерпуються.

Наша мова багата словами-антонімами – знаками “роздвоєння” цілісності на протилежності. Антоніми визначають водночас і міру вияву у підметі, явищі, процесі, властивості якості або дії, тобто зв’язок протилежностей. Ось приклад: людина може перебувати в таких пограничних станах: бадьорість – перевтома, активний – пасивний, рух – спокій, розвинутий – відсталий, знавець – неук тощо; у процесах: думка – образ, думка – почуття, почуття – образ, відоме – невідоме, знання – незнання, знання – невігластво, рабство – свобода тощо; у діях: витрачати – нагромаджувати, талант – бездарність, дія – протидія, ворожнеча – спілкування, творити – руйнувати тощо. Але між цими межовими є безліч проміжних станів – і їх незліченна кількість.

“Роздвоєння” єдності на протилежності припускає не тільки заперечення, а й дещо третє, четверте тощо, що характеризують своїм позитивним смислом ці

протилежності. Так, між станами “бадьорість – перевтома” можливі проміжні стани “оптимум – норма – стомленість – утома – перевтома”, котрі не тільки заперечують один одного, а й містять свої протилежності. Стомленість людина долає двома шляхами, наближаючись до норми або до втоми, що дуже погано.

Монада – ключ до творчості й заклик – шукай:

у знанні – незнання і в ньому – новизну;

у моральному – аморальне, а в ньому – зародок блага;

у красі – елементи дисгармонії, а в ній – початок нового стану гармонії.

4. Трихотомія предметності.

Почуттів, які переживаються людиною, відновлюючи старе, нескінченна кількість. Підраховано, що в нашій мові існує декілька тисяч найменувань почуттів. Почуття – приймачі організатори і регулятори наших дій і вчинків. Ми маємо три види вже згадуваних почуттів. Це – пізнавальні, моральні та естетичні, котрі втілені у символах – істини, добра і краси, відомих уже стародавнім грекам.

Дії трихотомії нескінченну кількість почуттів ділять на частини. Поодинці почуття не існують: вони завжди перебувають у певному синтезі усіх трьох видів. І тому *ми сприймаємо світ у трикольоровому ореолі почуттів*. Це саме стосується і думок: вони так само мають трикольорове забарвлення. А в тій обставині, що почуттів дуже багато, нічого дивного немає: діє **закон змішування почуттів**, тому злиття трьох головних почуттів у різних пропорціях породжує величезну кількість їхніх відтінків.

Почуття людини мають, так би мовити, трикольоровий ореол. І як сьйва вони утворюють переживання інформації трьох видів:

1) *пізнавальної* – це оцінювання новизни та оригінальності повідомлення;

2) *моральної* – встановлення відповідності дій людини законам природи;

3) *естетичної* – регулятора потенціалу енергії, котрий нагромаджує, або “вишпалює” її.

Наслідки цих переживань так чи так втілюються у змісті символів – істини, добра, краси. Відповідно і думки, котрі із них народжуються, – триколіорового забарвлення, яке збагачує дії та вчинки людини. Згадаймо, почуття – це приймачі інформації і енергії, якими людина прослуховує світ, думки – передавачі і трансформатори почуттів. Отож образи, думки і почуття – безпосередні регулятори нашої діяльності.

Пізнавальні почуття. Їх не багато, тому можна перелічити на пальцях; досить сказати “істина” чи “омана”, “відоме чи невідоме” аби довести протилежне – і кожний із нас вже невразливий, бездоганний, зрозумілий. Пізнавальні почуття ведуть пошук засобів усвідомлення та регулювання процесом розв’язування задач і проблем, тобто пов’язані з активністю механізму творчості та здійсненням оцінювання, на підставі чого власне й приймається рішення діяти так чи так.

Моральні почуття. Моральні почуття оцінюють та “відміряють” наші дії, щоб не причинити нікому шкоди, страждань, тобто вони призначені для збереження життя, і запобігання руйнуванню гармонії – природної чи рукотворної. Їх кількість також незліченна й наближається до нескінченності. Моральним почуттям людина відкрита всюди, перед ними вона беззахисна. Тому, мабуть, і людина, оскільки відкрила у собі здібність до цього усвідомленого почування: а) стану і переживань чужої душі, б) співчуття їй та співпереживання чужого як свого, в) почування межі, за якою дії (свої і чужі) загрожують життю взагалі.

Совість – це наше ставлення до світу, яке матеріалізується в моралі. Як і думка, совість сама собою не існує, вона виникає у момент стосунків з іншою людиною, групою, природою, суспільством. Отож совість завжди виникає як знак прокрустового ложа, як біль у тому місці, де коїться зло. Зрозуміло, що совість невіддільна від морального почуття, адже почуття – це мова совісті, її голос. Немає почуттів – совість мовчить. Але якщо

існує прямий зв’язок, то повинен бути і зворотний. Моральні почуття народжуються у місці контакту з тим, з чим ми взаємодіємо. Вступаючи у взаємодію з предметами, людьми, колективом, суспільством, вони стають регуляторами наших відносин із ними.

Отже, почуття – продукт нашої взаємодії з довкіллям. Звідси і відповідь на запитання: коли болить душа? У той самий момент, коли ми усвідомили, збагнули розумом, що, діючи, ми заподіяли зло – фізичний чи душевний біль іншій людині. Цей біль – сигнал про те, що створена загроза життю, а причиною тому – ми. Це ж стосується і колективу людей, і культури – продукту, створеного розумом багато поколінь.

Виходить, що “больова точка” почуттів (сумління, любові, закоханості) знаходиться не в душі, як про це звикли гадати, а поза нами. А де? Там, де ми завдали “біль”, тобто здійснили замах на життя, і викликали страждання людей чи зруйнували гармонію у предметах і явищах. Відтак болить там, де сталася несправедна дія – аморальний учинок. Як же в такому випадку почуття залежать від совісті? Відповідь: совість – це дзеркало, яке робить так, що почуття стають видимими; це камертон, завдяки якому почуття набувають розмір та отримують ім’я; це простір, у якому почуття живе, діє, розвивається.

Моральне почуття – регулятор наших дій, котрий активізує їх, або зупиняє, коли її свідомий мотив суперечить переконанням чи категоричному імперативу (за І. Кантом) безумовному моральному вічному і незмінному велінню, притаманному людині. Почуття **відміряє** розмір дії, обсяг, простір, в якому його дії відбуваються. Воно відміряє дію з таким розрахунком, щоб тому, на кого дія спрямована, не було **боляче**, щоб не створити загрозу життю. Звідси, моральне почуття – це мірка наших дій і власний еталон оцінки дій і вчинків інших [1; 5; 8].

Як натхнення є вищим виявом почуттів та інтуїції, так і кохання – це вищий

вияв морального почуття. Нагадаємо: почуття – це канал зв'язку нашої енергії з енергією довкілля і ноосфери. У слабого почуття і канал не більше капіляра, у сильного – він широкий і вільний, і чим більший наш потенціал енергії, тим більша пропускна здатність цього каналу. У почуття кохання каналу немає, точніше, він не має меж: людина відкрита світові, і вся енергія, яку вона від нього візьме, належить їй.

Таким чином, кохання – це всеохватне, найвище і найдуховніше почуття, це, зрештою, саме натхнення почуттів. І як творче натхнення розв'язує завдання перетворення довкілля, так і натхнення почуттів перетворює світ, зумовлює комфорт (почуття любові до всього) нашого внутрішнього світу. Воно проймає всю людину повністю – і душу, і тіло її, причому до найменшої клітини. І не дивно: людина цього не усвідомлює, вона просто кохає. Щоправда, помічає, що світ навколо змінився, і сама вона нібито стала іншою. Але хто над цим замислюється?

З чим же порівнюють і навіть оцінюють предмети і явища наші почуття? Вочевидь вони порівнюються з мірками власного стану людини, котра переживає почуття, які є критерієм спільної міри вияву її стану і стану предмета. Коли стани предметів і явищ споріднені, подібні до її стану, то особа переживає сильні позитивні почуття.

Естетичні почуття. Вони регулюють рухи думки, образів і дій, спрямовують втілення власної гармонії у довкілля, систему предметів, красу. Їх дещо більше: піднесене, прекрасне, краса і спотворене, трагічне і комічне, гармонії і дисгармонії тощо. Отож рахунок вже йде на десятки, а все ж кількість можна злічити, оскільки їх основою є: міра, еталон, мелодія, ритм, що несуть у собі кінець будь-яких підрахунків. Почуття міри, почуття ритму, почуття гармонії природні для людини так само, як дихання.

До естетичних почуттів має безпосереднє відношення ліва півкуля мозку, яка переважно відображає і переробляє **дис-**

курсивно-логічну частину інформації від послідовності подій, їх змін у певного напрямку. Права півкуля мозку, навпаки, відображає і переробляє **чуттєво-інтуїтивну** частину інформацію, що міститься у потужних цілісностях. Вона працює з геометричними фігурами, доповнює сегменти, яких бракує у малюнків і фігур, оцінює просторові стосунки. У будь-якому разі цей механізм почуттів працює з цілісними відображеннями – **симультанно**, але інтуїтивними методами застосовує закони гармонії, а знакові системи йому невластиві.

Психічний механізм відродження і зміцнення внутрішньої гармонії нагадує процес виникнення резонансу, себто явища різкого збільшення коливань енергії в коливальній системі, якою є наш організм, під впливом зовнішніх гармонійних коливань. Наш організм звучить гармонійно тільки у відповідь на зовнішню гармонію.

Психічний резонанс – звучання психіки у відповідь на гармонійні впливи довкілля, що є законом розвитку механізму творчості.

Відкриття цього закону відкриває шлях до виведення механізму почуттів гармонії із бездіяльного стану (він є у кожній людини, але не у всіх працює, тому що функціонує приховано, перебуває у “сплячому” стані) в діяльний стан, а відтак в інструмент творчості. Згадаєте, як впливають предмети і явища, що містять пропорцію “золотого перетину”. Вони душевно збагачують людину, тому що діють енергією гармонії. А гармонія це:

1) енергія, якій надали форму, після чого предмет став приємний для ока, вуха тощо, чи інструментом, зручним у роботі;

2) досконала система, котра вільно передає свою енергію споживачеві, а він сприймає її без зусиль, причому енергія сама без опору входить у його пам'ять поза свідомістю;

3) економний спосіб запасатися енергією та інформацією;

4) мізерно мале у предметі, але таке, що містить усе, звідси гармонія – це таксон цілісності, тому руйнування чи знищення

предмета розпорошує його енергетику;

5) природний збудник для імпульсивних (бездумних) дій у людей з дисгармонійною душею (за відсутності моральних почуттів і сумління), які для них є єдиним засобом захисту від перенагрівання надмірною енергією, укладеною в гармонійні предмети їх творцями; тому вони – герострати – і спрямовують свої зусилля на знищення гармонійності довкілля, й у такий спосіб, руйнуючи, прагнуть зберегти свою цілісність.

Предмети і явища природи з пропорцією “золотого перетину” викликають почуття спокою і впевненості, створюють враження цілісності, закріпленої особливими зв’язками у собі. Ці переживання підтверджують, що образ-код і предмет впливу – співмірні, що найяскравіше виявляється під час слухання музики: найприємніше почуття вона викликає при поділі інтервалів на частини, коли число можливих співвідношень мінімальне. Саме “золотий перетин” у музиці забезпечує швидке й точне сприймання. Ось чому кульмінація багатьох класичних музичних мелодій припадає якраз на “золоту точку”.

Енергія прибуває до нас мимовільно під час контакту з гармонійними предметами (людьми, поглядами, звуками, кольорами і т. ін.), тоді нам приємно. Ми витрачаємо енергію не лише на роботу, а й стикаючись з дисгармонійними предметами (іншими людьми, поглядами, звуками, кольорами), отож “випалюємо” енергію і тому страждаємо. І це природно, адже в гармонійних предметах, створених природою чи людиною, як в акумуляторі, міститься величезна кількість енергії та інформації: вони приречені жити довічно. Кожний із нас ними користується, але візьме їх стільки, наскільки розвинуті почуття і механізм мислення.

Разом з тим наші внутрішні процеси як окремі предмети є джерелами почуттів. Почуття означають та оцінюють наші взаємовідносини з явищами. Відтак вони завжди пов’язані з оцінюванням, тому дають матеріал для перероблення його механізмом мислення. Звідси оче-

видно, що гармонійність предметів і явищ, природних і рукотворних, це – енергія та інформація, якій надали матеріальної форми, після чого створені предмети стали приємними оку, вухові, а інструменти, зручними в роботі.

Дисгармонія дратує людину, викликаючи стан ідіосинкразії, доводить до нестями, або нестримної агресії, яка нагадує стан Герострата у момент підпалювання храму Артеміди. А що людина робить у стані дискомфорту? Усіма силами намагається звільнитися від нього, або уникнути, користуючись попередженням тих же почуттів. Доведено, що порушення елементарних умов гармонії довкілля, порушує функції організму, руйнує те, що тисячолітнім розвитком механізмів психіки й свідомості – творчістю, винайдено і сформоване.

Сприйняття гармонійних предметів відбувається з мінімальною втратою енергії, а інформація від них поступає до сховищ пам’яті без опору і поза контролем свідомості і наших намірів. Причому не лише з витратою, але й з отриманням її від гармонійних джерел. Ці предмети добре запам’ятовуються і максимально повно відтворюються: чим гармонійніше побудований вірш, мелодія, живий рух, тим менше треба їх повторювати, щоб привласнити; а досконала гармонія запам’ятовується майже одразу і зберігається у пам’яті назавжди.

Науково обгрунтовано [2; 4; 7], що предмети, побудовані за пропорцією золотого перетину: а) викликають у людини психічний резонанс, котрий гармонізує механізм творчості, долає дисфункції та компенсує дефекти: **гармонія породжує гармонію**; б) сприяють насиченню енергією виснажену людину, поповнює її сили: **енергія із більшої місткості перетікає до меншої без опору, доки вони не вирівняються**; в) є **джерелами психічного резонансу** (наприклад, єгипетські піраміди), **які збуджують і відновлюють втрачену гармонію в людині – її здатність до творчості**.

Явища психічного резонансу стосуються і людей з дисгармонійною душею (за браком моральних почуттів і сумління). Вони, потрапляючи у стан психічного резонансу, щоб зберегти себе від перегріву надлишковою енергією, котру випромінюють гармонійні предмети, повинні себе захищати. У них є два способи самозбереження – або втекти від руйнівного психічного резонансу, або знищити його джерело.

1. Почуття гармонії – самовідображення стану людини й предмета її дії, коли здійснюється безпосередня почуттєво-інтуїтивна регуляція рухів образом-кодом золотого перетину в психомоторній діяльності; ми сприймаємо сигнали коду цього перетину серед множини потужніших сигналів.

2. Детектор гармонії користується кодом золотого перетину, який із множини впливів пропускає у свою інформаційну систему його образи, декодує їх і перетворює на сигнали регуляції сприймання та дій людини; на інші сигнали чи поіншому закодовані ця система не реагує, оскільки вони не мають для неї цінності.

3. Почуття гармонії та образ золотого перетину оптимізує діяльність людини, є джерелом відновлення її активності: чим точніше вона відтворює властивості рухів і ближче до “золотого перетину”, тим далі він перебуває від стану “аварійності”.

4. Почуття гармонії пов’язане з осмисленням внутрішніх сил тіла й душі, котрі стимулюють (чи призупиняють) активність людини: гармонійні рухи – джерело задоволення, яке саме спонукає її до продовження дій; дисгармонійні – викликають почуття огиди і виключають людину зі стану доцільної активності. Відтак почуття гармонії – одна із важливих складових мотивації діяльності й потреби в ній.

5. Почуття гармонії – інструмент творчості. Воно розмежовується за функціями, а саме: а) глибиною, б) інтенсивністю і в) тембром. Коли мовиться про глибину почуттів, то мається на увазі діапазон впливів, на які відгукується людина; їх інтенсивність – це сила звучання почуттів (від спокою до стану катарсису); а їхній

тембр – забарвлення почуттів, тобто якість, за якою вони вирізняються за кольоровістю ореолу. На жаль для людини, яка позбавлена почуттів, ці назви – це лише слова, беззмістовні поняття, що закривають собою порожнечу душі.

5. Дії комбінаторики. До речі, фундатор комбінаторики Архімед запропонував для розв’язання таку задачу – **стомахіон**: треба розділити квадрат на 11 трикутників і 3 чотирикутники, а потім з цих 14 фігур знову скласти квадрат з найбільшою кількістю варіантів. Зовсім недавно ця задача була розв’язана і налічувала 17 152 варіантів свого розв’язку.

Аналогічно за законами комбінаторики діє і механізм почуттів: він поєднують довільні елементи, які взаємно зумовлюють розташування їх окремих складових. Візьмемо наприклад три речовини: вугілля, графіт і алмаз. Функція першого – давати тепло, другого – писати, третього – різати. Всі ці речовини сутнісно відображають одне – вуглець, а їх функції залежать від розбудови кристалічної ґратки.

Отже, функції почуттів так само залежать від активності складових у їхньому механізмі. Залежно від дієздатності окремих механізмів почуттів, доречно розрізнити три групи людей:

1. **Монотонно почуттєві люди**, котрі мають яскраво виражену спрямованість, а тому їм властива: а) пізнавальна, або б) моральна чи в) естетична **інтенція**.

2. **Люди з двоїстими почуттями**, для котрих інтенційно притаманні такі їх сполучення: пізнавальні – моральні, пізнавальні – естетичні, моральні – пізнавальні, моральні – естетичні, естетичні – пізнавальні, естетичні – моральні;

3. **Люди з поліфонічними почуттями**, яким властиві такі їх поєднання: пізнавальні – моральні – естетичні, пізнавальні – естетичні – моральні, моральні – пізнавальні – естетичні, моральні – естетичні – пізнавальні, естетичні – пізнавальні – моральні, естетичні – моральні – пізнавальні.

Зрозуміло, що, механізми почуттів у багатьох працюють не на повну потуж-

ність і передають, перетворюють енергію й інформацію лише в окремих діапазонах, ігноруючи всі інші види інформації. Отож наявна своєрідна *спеціалізація* механізмів функціонування почуття.

Людина з монотонним механізмом почуттів спеціалізується на відображенні одноманітної й однозвучної форми інформації і пов'язаної з нею енергетики. Інакше кажучи, в неї механізм працює в обмеженому обсязі і на вузькій смузі переживань, ізольованих від інших видів почуттів. У цьому аналітичному контексті вкажемо на три типи людей: 1) мислителів з домінуючими пізнавальними почуттями; 2) моралістів і 3) естетів, предметом яких є переживання почуттів у діапазоні: "гармонія – дисгармонія".

У людей з двоїстими почуттями спостерігаємо у стосунках дві складові почуттів: перший – провідний, другий – йому ніби підлеглий, але антагонізму між ними не існує. Вони взаємодіють, безпосередньо пов'язані переживаннями, і якщо перший – основа, то другий – фон. Люди з такими почуттями не є "чистими" мислителями, моралістами чи естетами; їм більше властиві додаткові забарвлення переживань.

Поліфонічність, або багатоголосся, почуттів – пізнавальних, моральних і естетичних – ґрунтується на одночасному гармонійному поєднанні і розвитку трьох рівноправних мелодій, котрі сприймаються людиною і використовуються нею як регулятори своєї діяльності. Сполучення почуттів створюють відповідні ореоли не лише станам, а й думкам (які у цієї людини мають теж трикольорове забарвлення) – цим одвічним передавачам назовні змісту почуттів.

Троїстість почуттів – це і триступінчатий процес їх розвитку, завдяки якому вони не лише створюються. Як це відбувається? Домінуювальний механізм почуття розбудовує перший образ, котрий відповідає його спеціалізації. На нього "накладається" другий, який відобразив та оцінив предмет з властивою йому міркою. Образ, синтезований з двох образів, містить у собі двобічне бачення предмета. Третій образ, накладаючись на вже синтезований, завершує створення

трикольорового почуття на підставі трибічного відображення предмета.

На кожному етапі розбудови образу інформація фільтрується і в образі залишається лише те, що відповідає внутрішньому психічному стану людини, а також є мірками для оцінювання предмета і прийняття рішення діяти так чи так.

Отже, механізм почуттів, яким людина перетворює відображене діями комбінаторики, знаходить майже всі можливі сполучення властивостей предметів довкілля, користуючись заданою природою кількістю його складових – пізнавальних, моральних, естетичних, переживаючи при цьому гаму почуттів. А якщо до цього відображення примішується потік інформації негативного або позитивного самопочуття, котрий відображає змінні стани тіла і душі, то важко скласти уявлення про справжні почуття і смаки людини.

Здогадка про змішування двох потоків інформації зсередини людини і зовні, можливо, і дає підстави І. Канту сказати: "про смаки не сперечаються".

Звернемося до аналізу почуттів у складі механізму творчості. Візьмемо не всі сполучення комбінаторики природи над явищами психіки, а лише ті, коли механізм творчості перебуває у стані гармонійності. Одержимо такі сполучення почуттів з іншими його складовими: почуття – мислення – уява, почуття – уява – мислення, уява – мислення – почуття, уява – почуття – мислення, мислення – почуття – уява, мислення – уява – почуття.

Комбінаторика їх у механізмі творчості утворює:

– **інтелектуальну людину**, або людину розумової праці, в котрій переважають: а) *почуття – мислення – уява*; б) *почуття – уява – мислення*;

– **інтуїтивно діяльну** – а) *уява – мислення – почуття*, б) *уява – почуття – мислення*;

– **розсудкову**: а) *мислення – почуття – уява*, б) *мислення – уява – почуття*.

З наведеного слідує, що метод комбінаторики у психології творчості досліджує не сполуки довільних елементів психіки, а навпаки – живі функціональні органи людини. Як і в організмі, кожний елемент існує для всіх інших і всі інші –

для кожного, так само й під час психологічного дослідження: жоден елемент не може братися з достовірністю в одному відношенні, не будучи у той же час вивченим стосовно всіх інших. У цьому сенсі є підстави розширити поділ станів механізму творчості залежно від переважання у психіці **розсудку, розуму чи інтуїції**.

Поділ психічних явищ на функції розуму (інтелекту) і розсудку намітився в Арістотеля (пасивний і активний розум), М. Кузанського (розмірковування та інтелект), Дж. Бруно (розум та інтелект). Все ж змістове розрізнення розуму і розсудку, на наш погляд найчіткіше проведено І. Кантом і Г. Гегелем. Так, за І. Кантом, розум і розсудок (нім. vernunft і vertang) – атрибутивні складові психіки людини. За допомогою розсудку впорядковуються хаотичні факти й утворюються цілісності, вноситься порядок у сприйняте, проте мислитель, упорядковуючи ці складові, не виходить за межі наявного знання. Розум аналізує та оцінює дані органів чуття і надбання розсудку, а також сам себе; він допомагає людині робити відкриття, винаходи і створювати художні образи. З іншого боку, Г. Гегель розглядав розсудок як нижчу форму мислення, котра не спроможна збагнути єдність протилежностей і тому є однобічною. Розум і розсудок – необхідні моменти розвитку пізнання, які зумовлюють один одного і взаємоперетворюються. Найвищим ступенем відображення, за Г. Гегелем, є позитивно-розумне мислення, яке дає абсолютне знання. Розум являє собою єдино реальний, предметний, кінцевий етап у саморозвитку світового духу, де самосвідомість (людське мислення) осягає свою єдність з абсолютною ідеєю.

Розум людини полягає в оперуванні образами, думками і поняттями й спирається на них у розкритті їх природи та сенсу. Особливість і покликання розумово діяльної людини в тому, що вона ставить до будь-якого предмета, як того вимагає сама його сутність, а відтак створює нові ідеї, котрі руйнують системи знання та уявлення, схеми і шаблони дій. Саме з розумом пов'язана **продуктивна здатність уяви**, за І. Кантом,

оскільки вона становить основу творчості людини в усіх сферах її життя.

Розсудково діюча людина працює з відомими предметами і явищами, які даються у вигляді дрібних фрагментів, користується заданими схемами і шаблонами обробки відображення без проникнення у змістову сутність формально впорядкованих понять. Схеми і шаблони є для неї готовими “мірилами” і оцінюванням почуттєвого матеріалу, але без конструювання самого предмета вивчення.

Інтуїтивна людина прагне виходити за межі відомого – у невідоме, непізнане, користуючись механізмом **уява – мислення – почуття**, або **уява – почуття – мислення**. Але, прагнучи пізнати нескінченне, розум, за І. Кантом, заходить у нерозв'язні (вічні) суперечності.

Процеси розмірковування – це мисленнєве розмежування, класифікація чинників, зведення здобутих знань у систему, яка спочатку набуває форми розрізнених фрагментів, замкнених у собі “систем готового знання” і не підвладних синтезу з такими самими утвореннями. Тому людина розсудку – носій стандартності, сліпого нормування, і тому іноді ставиться ворожо до здобутків розуму. Разом із тим, хоча вона й зорієнтована на цілісність, на абсолютні принципи, все ж має потребу в ідеях, які створює розум.

Доцільно розрізнити два види розмірковування – опосередковане розумом і самодостатнє, тобто як здатну до самообмеження форму відображення. Перше є необхідним моментом будь-якої пізнавальної, проектувальної, практичної дії, тому що надає думці однозначності, системності й суворості; друге – оперує готовими формулами, стереотипами, типовими проектами тощо, що робить науку, знання практико зорієнтованим, прикладним.

Дії поміркованої людини доцільні там, де творчість не потрібна; тому вона розриває єдність цілого і розводить її протилежності у різні сторони; без розумових зусиль робить мислення позаприродним і підпорядковує його диктові зовнішньої, утилітарної доцільності, тобто штампам (наприклад – буденним нормам моралі).

Отже, почуття людини – найяскравіший вираз того мисленнєвого сегмента

природи, котрий став поетичною душею людини. Звідси витікає і розгадка того хвилюючого зачарування, коли вона випромінює сильні й істинні почуття.

Механізм почуттів – жива ЕОМ.

Остання не лише обчислює кількості енергії та інформації, яка до нас надходить, оцінює (позитивно чи негативно) відображене, вимірюючи його внутрішнім еталоном – образом-кодом золотого перетину – станом власної гармонії. Образ-код у механізм почуттів виконує функції регулятора дій і діяльності людини. А на вищому рівні розвитку почуттів у механізмі коди золотого перетину набувають властивостей інструмента творчості.

Вимірювальну функцію почуттів люди використовують дуже давно. А сучасна наука експериментально підтвердила: око людини віддає перевагу предметам симетричним, пропорційним, а хаотично розташовані, наприклад, лінії, одноманітні кольори тощо, стомлюють людину.

На жаль, наше довкілля не всюди улаштоване гармонійними предметами і явищами. Ті, що містять у собі відчутні пропорції золотого перетину, сприймаються й оцінюються як такі, що випромінюють красу, приваблюють до себе, заряджають енергією. Наприклад, якщо кульмінація музичної мелодії потрапляє на золоту точку, то вона переживається як гармонійна, а людина отримує насолоду і енергію, а якщо ні, то її охоплюють негативні почуття: музика ріже слух.

Найголовніше в цій ЕОМ – **механізми почуттів – те, що вона працює на приймання, переробку та інтеграцію інформації, і найголовніше – на створення, разом з уявою предметів і явищ, творчих продуктів.** У нього “вихід” назовні один – **живий рух мислячого тіла**, яким матеріалізуються думки, образи-коди та продукти уяви. Якраз інваріанти матеріалізації продуктів почуттів та їх вимірювальних можливостей є безпосередніми індикаторами **стану механізму творчості.**

ВИСНОВКИ

1. Перероблення чуттєво-інтуїтивного відображення здійснюється **у процесі розв’язування задач** з допомогою сенсорних, перцептивних, дихотомічних,

трихотомічних та комбінаторних дій. **Продуктами останніх є: усвідомлені властивості предметів і явищ, їх образи, поділ відображення на фон і фігуру, поділ відображеного на три частини і, нарешті – комбінації взаємно зумовленого підпорядкування складових у цілісності механізму почуттів.** Вони утворюють доміанти, прагнення і спонуки – образи і прийняття рішення щодо поведінки у майбутньому. Їх іноді розглядають окремо одну від одної і без зв’язків між ними. Наше завдання полягало в тому, щоб дослідити їх як цілісність, де всі п’ять дієпродуктів об’єднані в одній метасистемі.

2. Детектор гармонії – **це інструмент, що дозволяє знаходити серед відомого невідоме – задачу, не думаючи про цьому.** Почуття гармонії і образ золотого перетину оптимізує діяльність людини, є джерелом відновлення її активності: чим точніше вона відтворює властивості рухів і ближче до “золотого перетину”, тим далі він від стану “аварійності”.

3. Комбінаторика складових механізму творчості утворює стани людини, за яких домінують розум, інтуїція і розсудок, а вона діє за формулами: у механізмі творчості **людини розумової праці домінують почуття, а мислення та уява** виконують допоміжні функції; в **інтуїтивної – уява, а мислення і почуття** – допоміжні; у **розсудкової – мислення**, а допоміжні – **почуття та уява.**

1. Клименко В. В. Людина і ноосфера. – Київ: Альфа, 1991. – 282 с.

2. Клименко В. В. Психологические тесты таланта. – Харьков: Фолио, 1996. – 414 с.

3. Клименко В. В. Как воспитывать вундеркинда. – Харьков: Фолио, 1996. – 463 с.

4. Клименко В. В. Механизмы психомоторики людини. – К., 1997. – 192 с.

5. Клименко В. В. Механизмы творчості // Загальна психологія / Ред. акад. С. Д. Максименко. – М., К.: Форум, 2000. – С. 479–543.

6. Клименко В. В. Механизмы психомоторики // Загальна психологія / Ред. акад. С. Д. Максименко. – М., К.: Форум, 2000. – С. 328–385.

7. Клименко В. В. Механизм творчості: чим його розвивати? – К.: Шкільний світ, 2001. – 100 с.

8. Клименко В. В. Розроблення норм психічного розвитку дитини / Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України: Актуальні проблеми сучасної української психології. – Вип. 22. – 2002. – С. 106–118.